

СІНТАКСІЧНЫ СПАСАБ УТВАРЭННЯ СЕЛЬСКАГА СПАДАРЧЫХ ТЭРМІНАЎ

У сучасным тэрміназнаўстве замацавалася думка, што тэрмінатворчасць абаніраецца на сістэму словаўтварэння беларускай літаратурнай мовы. Але ў той жа час тэрміналогія мае і свае словаўтваральныя асаблівасці. Яна не слепа капіруе ўсе наяўныя спосабы словаўтварэння агульнаўжывальнай мовы, а вылучае з іх у першую чаргу тыя, што ў дастатковай ступені валодаюць здольнасцю адлюстроўваць спецыфіку навуковай тэрміналогіі. Калі ў літаратурнай мове абсалютная большасць лексем утвараецца сродкамі марфалагічнага словаўтварэння, то ў сучасных тэрміналагічных сістэмах не менш (а ў многіх галіновых тэрміналогіях і больш) прадуктыўнымі з'яўляюцца семантычны і сінтаксічны спосабы тэрмінаўтварэння. Спынімся падрабязней на аналізе ўтваральных магчымасцей сінтаксічнага спосаба ў межах сельскагаспадарчай тэрмінасістэмы.

Як вядома, на пачатковай стадыі фарміравання сельскагаспадарчай тэрміналогіі лідыруючае месца належала семантычнаму спосабу ўтварэння тэрмінаў. У той жа час аналіз фактычнага матэрыялу дазваляе канстатаваць, што і сінтаксічнае тэрмінаўтварэнне набірае моц ужо ў 20-30-я гады ХХ стагоддзя. Так, каля 32% тэрмінаў, змешчаных у праекце “Слоўніка сельскагаспадарчай тэрміналогіі” (1928) [1], – тэрміналагічныя словазлучэнні. Абсалютная большасць з іх (прыблізна 28, 5%) – двухкампанентныя адзінкі, астатнія 3, 5% – трохкампанентныя найменні.

На сучасным этапе развіцця тэрміналогіі сінтаксічны спосаб утварэння тэрмінаў стаў вядучым у сельскагаспадарчай тэрміналогіі. У адрозненне ад агульналітаратурнай мовы, дзе таксама актыўна ўтвараюцца словазлучэнні самых розных тыпаў, “у сферы спецыяльнай тэрмінатворчасці словазлучэнні ўяўляюць сабой значна больш устойлівыя ўтварэнні” [2, с. 48]. Так, па ступені ўнутранай злітнасці адзінак у тэрміналагічных словазлучэннях можна вылучыць тры асноўныя групы: (1) свабодныя тэрміны-словазлучэнні; (2) устойлівыя тэрміны-словазлучэнні; (3) фразеалагічныя тэрміны-словазлучэнні.

Кампаненты свабодных тэрміналагічных словазлучэнняў не маюць строга фіксаванага месца ў складзе састаўнога наймення: *агрэгат дажджавальны двухкансольны, аўтакармушка вакуумная, дацкая чырвоная карова, навясны праматочны камбайн, плазма сухая цытратная, універсальная драбілка кармоў, утрыманне жывёлы беспрывязное боксавае і дажджавальны двухкансольны агрэгат, вакуумная аўтакармушка, карова дацкая чырвоная, праматочны навясны камбайн, сухая цытратная плазма, драбілка кармоў універсальная, беспрывязное боксавае ўтрыманне жывёлы*.

Такія словазлучэнні адрознівае здольнасць кампанентаў свабодна спалучацца з іншымі тэрмінаэлементамі для ўтварэння новага тэрміналагічнага наймення: *універсальная драбілка кармоў – універсальная барана, сіла-сарэзка-драбілка, раздатчыкі кармоў стружкава-тросавыя*.

Устойлівыя тэрміналагічныя словазлучэнні адрознівае адносна пастаянны парадак слоў і абмежаваная спалучальнасць з іншымі тэрмінаэлементамі: *акарапідоз пчол, акультурванне глебы, парода свіней ландрас, парода авечак прэкос; раенне пчол*.

Кампаненты ўстойлівых тэрміналагічных словазлучэнняў, ужытыя ізалявана, могуць і не быць тэрмінамі: *абросласць бычкаў – абросласць, працягласць такта сысання – працягласць, такт і інш.*

Пры члянэнні ўстойлівых тэрміналагічных словазлучэнняў звычайна ўзнікае мнагазначнасць: *вакуум змыкання сасковай гумы – вакуум (фізічны тэрмін), рэакцыя звязвання камплемента – рэакцыя (хімічны тэрмін) і г. д.*

Фразеалагічных састаўных тэрмінаў у беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі не так многа. Яны ўяўляюць сабой найменні, значэнне якіх не выводзіцца з сумы значэнняў кампанентаў словазлучэння: *вага жывая, гарэнне гною, гарэнне сена, гарэнне яблыкаў, шчупаковая галава*.

Лёгка заўважыць, што адзін з кампанентаў фразеалагічнага словазлучэння ўжываецца не ў свабодным, прамым, а ў звязаным, пераносным значэнні, прыдаючы ўсяму спалучэнню асаблівую семантычную спаянасць. Напрыклад, назоўнік *гарэнне* ў тэрміналагічным словазлучэнні *гарэнне яблыкаў* утвораны ад дзеяслова *гарэць* у значэнні “ззяць бяскам, выдзяляцца яркімі колерамі, афарбоўкай” [8, с. 36], у той час як асноўнае значэнне дзеяслова *гарэць* – “падавацца дзеянню агню, знішчацца агнём” [8, с. 36].

Што датычыць колькасці кампанентаў у тэрміналагічных словазлучэннях, то самую шматлікую групу ў сельскагаспадарчай лексіцы ўтвараюць двухкампанентныя тэрміны. Сярод іх найбольшай прадуктыўнасцю адрозніваюцца наступныя структурныя мадэлі.

1) Прыметнік + назоўнік: *асенняя ношка, вясновая н., галоўная н., летняя н., нектарная н., позняя н., пылковая н., ранняя н.* (пчалаводства); *гібкая барана, дарожная б., драўляная б., зорчатая б., ігольчастая б., камбінаваная б., конная б., пашавая б., рэйкавая б., садовая б., членістая б., універсальная б., шведская б.* (земляробства), і г. д.

2) Назоўнік + назоўнік ў назоўным склоне, т. зв. тэрміны-прыдаткі: *аграном-апрабатар, аграном-кансультант, аграном-механізатар, аграном-эканаміст; вулей-дулянка, вулей-ляжак, вулей-стаяк; плуг-акучнік, плуг-бульбакапальнік, плуг-куп'ярэз, плуг-лушчыльнік, плуг-палольчык, плуг-рыхліцель, плуг-сеялка, і інш.*

3) Назоўнік + назоўнік у родным склоне: *абкурванне пчол, забойшчык жыўёлы, загучанасць усходаў, задаванне корму, зараўноўванне барознаў, зараўняльнік арашальнікаў, індэкс целаскладу, інкубанне яек, карамелізацыя мёду, контурнасць вузельчыкаў, мармуровасць мяса, мелёз пчол, настрыг воўны, падзеж жыўёлы, і г. д.*

Многія сельскагаспадарыя тэрміны прадстаўлены на сучасным этапе трохкампанентнымі і нават шматкампанентнымі адзінкамі. Шматслоўныя найменні дазваляюць павялічваць ступень семантычнай матываванасці тэрміна, робяць тэрмін больш зразумелым па-за кантэкстам. Адназначнасць – яшчэ адзін плюс шматслоўных тэрмінаў. Але ўсе гэтыя перавагі састаўных найменняў уступаюць у супярэчнасць з важнейшым паграбаваннем да тэрміна – паграбаваннем кароткасці. Тэрмінолагі спрабуюць вырашыць гэту праблему за кошт выкарыстання “эканомных” прыёмаў тэрмінаўтварэння: абрэвіятур, тэрмінаў-кампазітаў, камбінаваных славесна-сімвалічных утварэнняў.

Такім чынам, на сучасным этапе сінтаксічны спосаб утварэння сельскагаспадарчых тэрмінаў з’яўляецца вельмі актуальным. Высокая прадуктыўнасць састаўных найменняў звязана, хутчэй за ўсё, са здольнасцю апошніх максімальна поўна адлюстроўваць істотныя прыметы паняцця.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 19. Слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі (Праект). – Мінск, 1928.
2. Лингвистический аспект стандартизации терминологии. – М.: Наука, 1993.
3. Руска-беларускі слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі / Пад рэд. *М. В. Бірылы, Г. У. Арашонкавай.* – Мінск, 1994.